

УДК 34:37.008:17:7

О. П. КОДЬЄВА

*Олена Петрівна Кодьєва, доктор культурології,
професор Київського університету права НАН
України*

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЕТИКА І ЕСТЕТИКА» У ЮРИДИЧНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Деякий час тому у Київському університеті права НАН України на факультеті правознавства було запроваджено до навчальної програми дисципліну «Етика і естетика». КУП НАНУ, звичайно, не є у даному аспекті винятком серед інших юридичних вузів. Раніше предмети «Естетика» й «Етика» викладалися як окрема дисципліна. Це було цілком природно і зрозуміло, адже дані науки є самостійними. Абстрагуємося від питання, чому так сталося. Звернемось до іншого: породила нова ситуація проблеми у викладанні нині єдиної дисципліни чи ні? Як можна здогадатися з назви даної статті, так, породила. Не будемо зосереджуватись на їх негативному боці (такий завжди є), зосередимось на позитивному – такому, що веде до креативу, до появи нових науково-педагогічних завдань на користь як окремої особистості, так і суспільства в цілому. А це завжди актуально.

Отже, мета даної статті – сприяти покращенню результативності викладання дисципліни «Етика і естетика» для студентів факультету правознавства через виявлення конкретних науково-методичних проблем, що можна одночасно розглядати як шляхи досягнення поставленої мети.

Цих проблем-шляхів постає досить. У даній статті розглянемо лише дві з них. Перша із них полягає у тому, як об'єднати дві різні дисципліни і при цьому зберегти їх самостійність і окремішність. На перший погляд, можливим здається виключно їх зовнішнє об'єднання. Однак необхідність заглиблення у проблему, яка постала, «занурює» дослідника у наукові глибини і приводить до інших висновків.

Друга проблема – це з'ясування того, як сьогодні відбувається усвідомлення студентами сутності суб'єктно-об'єктних відносин як у самому широкому філософському розумінні, так і у аспекті застосування категорій, «естетичний ідеал» та «етичний ідеал». У сучасному суспільстві чи не суцільного релятивізму вирішення цієї проблеми вкрай важливе, адже воно безпосередньо пов'язане з процесами соціального регулювання.

Проаналізуємо спочатку першу проблему. І етика, і естетика – науки філософські. Змістовно це означає, що передусім у них йдеться про світобачення через призму людської особистості, про узагальнення та високі абстракції. Все це студентам пояснювати необхідно. Але, разом із тим, особливо першокурсникам (яким як раз і викладається «Етика і естетика») потрібні: по-перше, певна, в межах доцільності конкретика та наочність і, по-друге, емоційність. Дані феномени тісно пов'язані. Саме це і є предметом роздумів автора даної статті стосовно проблеми, яка розглядається. Тож етику і естетику значною мірою об'єднує конкретно-наочне, емоційне начало. Для естетики воно є очевидним і сутнісним, про що свідчить етимологія: як відомо, «естетичний» у перекладі з грецької означає «почуттєвий». Що ж до етики, то, як слушно вважали відомий художник, мислитель і гуманіст Микола Реріх та його дружина, філософ Олена Реріх, стосовно широкого кола людей, для яких етика постає практикою життя, дану сферу діяльності варто наблизити до давнього та водночас плідного в наш час вчення «Живої етики». Адже воно, не відкидаючи неминучу сьогодні певну прагматичність, ставить за найголовнішу мету високу загальнолюдську духовність, неподільно пов'язану з почуттєвістю.

М. Реріх пропонував вводити «Живу етику» навіть у шкільне навчання, тобто якомога раніше. Така необхідність виникла, на думку мислителя, оскільки правова свідомість значною мірою формувалася (за часів Реріха) в атмосфері душевної байдужості й інертності. (Запитаємо себе, чи ми позбавились цього у наш час.) Жива етика (у широкому розумінні її вселюдського застосування у бутті), яка здатна розворушити бездумну косність, має бути побудована на принципово новій основі – на основі використання естетичних підойм. Прочитуємо думку М. Реріха (мовою оригіналу). «Не мы ли виноваты, если облекли жизненные основы Этики в скучнейшие серые тоги и предоставили злощептателям саме выразительные страницы сло-

варя? Ведь энтузиазм, этот светлый огонь сердца, считается неприличным в «почтенном» обществе. Похвала и восторг, эти цветы Сада Прекрасного, считаются почти знаком невоспитанности. И похвала, вместо ее взаимно вдохновляющего значения, принимает вид какого-то условного лицемерия, которое так и допущено»¹.

Зі сказаного можна зробити висновок, що М. Реріх, великий подвижник, невтомний шукач добра і досконалості, критерієм оцінки людських стосунків вважав найвищу активізацію духовності та найглибшу щирість почуттів.

Виховання у напрямі максимального розквіту емоцій обов'язково створить душевний потенціал – потенціал для подальшої людської діяльності та, особливо, для вміння давати оцінку – естетичну, тобто вільну, цілісну; естетична ж оцінка сприятиме формуванню оцінки морально-правової. Так, підвищена напруженість емоцій людини – суб'єкта правової свідомості – створить можливість включити у поле заінтересованості, небайдужості, душевної схвильованості зазначеного суб'єкта глибший, ніж у протилежному разі, рівень ества об'єкта такої заінтересованості. Скажемо інакше: юрист починає краще відчувати порушника закону, може «стати на його місце».

Таким чином, не саме тільки холодно-відчужене, неупереджене і безсторонне ставлення, а й, у діалектичному зв'язку з ним, ставлення яскраво емоційне мають забезпечити, наприклад, відому презумпцію невинуватості.

Виховання емоційності пов'язане з використанням естетичного поняття емпатії, тобто з «розумінням емоційних станів інших людей... через відчуття і співпереживання»².

У процесі емпатії досягається не тільки естетична насолода в результаті виявлення тієї чи іншої міри спільності між суб'єктом і об'єктом естетичного сприйняття, а й відбувається самопізнання людини, зокрема, носія морально-правової свідомості, за допомогою механізму об'єктивації свого «я» у предметі, що сприймається.

Звернемося до прикладів, які, сподіваємось, проілюструють роль і значення естетичної емпатії у формуванні та розвитку морально-правової свідомості. Для того щоб сконцентрувати увагу на тому проблемному полі, яке нас цікавить, розглянемо твори мистецтва, за тематикою пов'язані з уявленнями про справедливість, закони, суд, судочинство. Отже, перед нашим розумовим поглядом, мабуть, виникне передусім образ самої Феміди – давньогрецької богині правосуддя, закону, пророкування. На її очах – пов'язка, в руках – ріг достатку і терези – символи неупередженості, багатства, справедливості. Піднесений образ, бажаний, але абстрактний, далекий від реальності. Скоріше – знак, символ. Тому, вбираючи в себе асоціації з буденного життя, він знає зниження, а нерідко сповнюється іронії. Згадаймо всім відомий афористичний вислів М. Гоголя з «Мертвих душ»: «Из окон высовывались неподкупные головы жрецов Фемиды». Ідентифікація певного особистісного «я» з образами, причетними до такого трактування Феміди, навряд чи викличе у такого «я» естетичне та моральне задоволення, однак для самопізнання дещо дасть.

Досить розгорнута характеристика жерців Феміди дана у графічній роботі (літографії) французького художника О. Дом'є «Законодавче черево» (1834 р.): це вже не іронічний натяк на нездорове поголів'я, а нещадне вивертання нутра панівної верхівки. Перед глядачем міністри і члени парламенту Франції доби між буржуазними революціями XIX століття. Художник представив галерею явно портретних образів. Репрезентовані під час засідання різноманітні типи державних мужів – товсті й ще товстіші, люті та байдужі, тупо мовчазні і зловісно тріскучі. Однак, сказати точніше, це все один і той же тип істоти – плотської та самовдоволеної, пихатої, як грошовий мішок, замкненої на усвідомленні власної значущості – такої, на чиему боці закони, які вони самі й виношують...

Дом'є створив карикатуру. Як діє даний жанр мистецтва? Це потужна зброя, що викликає сильний зворотний відгук протесту, ненависті, жадоби помсти з боку безпосереднього адресата. У жертв судочинства, навпаки, такого гатунку карикатура збуджує бурхливе схвалення і прагнення дій, санкцій. Отже, морально-правова свідомість отримує відчутний стимул, який подібний до больового шоку.

Однак шокової терапії замало для того, щоб сподіватись на глибинне зворушення душі: проблему емоційної і, далі, духовної активізації потрібно перевести у філософський план.

Знову приклад. Картина М. Ге «Що є істина? Христос і Пілат» (1890 р.). Питання, що стоїть у назві твору Ге, з позиції вищої адміністративної та судової влади кидає Ісусу Христу Понтій Пілат, прокуратор римської провінції Іудеї. Мовчазною відповіддю йому є смиренна постать Спасителя.

Розгорнуту картину для роздумів стосовно морального перетворення людства, панораму буття дає у творі «Явлення Христа народу» (1837–1857 рр.) відомий російський художник О. Іванов. Серед представників різних верств населення стародавньої Іудеї, які зустрічають Ісуса Христа, присутні фарисеї – члени релігійно-політичної течії, що боролася проти раннього християнства. Приєднавшись до натовпу тих, хто плакає віру у вчення Христа, фарисеї проявили себе як блюзніри...

Проте світове мистецтво, звичайно, знає чимало творів, у яких діяльність тих, хто вершить правосуддя, оцінюється позитивно. Так, створена галерея літературно-поетичних і візуальних образів царя стародавньої Ізраїльсько-Іудейської держави Соломона, уславленого своєю мудрістю. Згідно з легендою, Соломон звертався до Бога за проханням дарувати йому «серце розумне», аби судити народ. І Бог виконав його прохання – Соломон міг читати думки людей, між якими відбувався позов, і йому не потрібні були свідки. Мудрість царя Соломона проявилася вже на першому суді, коли йому вдалося з'ясувати, хто з двох жінок, які претендували на одне немовля, була його матір'ю: коли Соломон висловив пропозицію розрубати немовля, аби поділити його між жінками, справжня мати кинулася рятувати дитину³.

Оця Соломонова судова справа дійсно заслуговує на увагу, адже легендарний мудрець залучив до засобів судочинства психологічно-естетичний елемент – фактор емоційно-чуттєвої реакції. Низка видатних творів мистецтва (оповіді, живописні роботи, наприклад, фреска Рафаеля «Суд Соломона» у Ватикані (1509–1511 рр.) на тему непересічних, дивовижних мудрості і справедливості Соломона не можуть не викликати емпатії з боку реципієнта, тим більше – юриста.

Як висновок стосовно ролі творів мистецтва, насамперед шедеврів, у розвитку здатності реципієнта до емпатії можна відзначити таке: результатом «активізованої» емпатії, безумовно, стане «інтенсифікація» мотивації суб'єкта, зокрема, суб'єкта юридичної діяльності.

Наступна проблема пов'язана із самою сутністю естетики та етики, особливо естетики. Адже остання досліджує людську почуттєвість, і для тих, хто тільки-но починає вивчення цієї дисципліни, здається очевидним, що почуття у кожного свої, індивідуальні – на тому й стоїть вся естетика. Аналогічна ситуація – у сфері етики. Мораль у кожного своя – так відповіли десь 99 % студентів-першокурсників на тестові запитання у модульній контрольній роботі. Переконавання, які зросли на рівні очевидності, як відомо, змінити вкрай непросто. Зрозуміло, що така студентська установка прямо веде не тільки до нерозуміння сутності науки як об'єктивного знання (чи то етика, чи то естетика, чи то об'єднуюча їх дисципліна, чи то будь-яка інша), вона веде до зіткнення хибно усвідомлюваної свободи волі індивідуума з юридичними нормами як загальноприйнятими.

Як може взаємодія етики і естетики слугувати на шляху зміни студентських переконань? Як здається, має допомогти аналіз категорії «естетичний ідеал», а також категорії «етичний ідеал», хоча остання не виділяється в етиці так яскраво, як це має місце у сфері естетичної духовності. Естетичний ідеал зазвичай визначається як такий, що репрезентує виразне, значуще суспільне явище, як схожі, об'єднуючі уявлення певної суспільної групи. У ньому підкреслюється необхідний у житті суспільства консенсус уподобань. Те ж стосується і морально-етичного ідеалу, який прямо виводить у сферу права. Зведення категорій естетичного і етичного ідеалів у одному академічному курсі дає цікавий і, як здається, плідний результат, оскільки їх безпосереднє зіставлення викликає педагогічний ефект переконання. Справа в тому, що етичний (морально-етичний) ідеал являє собою абстракцію у тому розумінні, що як такий його не можна уявити (тобто візуалізувати). Інша справа – естетичний ідеал. Його можна уявити наочно. Так, прекрасна людина звичайно постає як фізично красива, гармонійна зовні. Але цього буде замало. Наша психологія екстраполює (навіть поза нашим бажанням) дані якості на внутрішній світ людини. А це вже кордони моралі.

Співдружність наук допомагає з'ясувати плідність наслідування уподобань, спільних для великих груп людей, конструктивність розвитку особистості у річищі спільно здобутих культурних скарбів.

Для пояснення цієї думки слід навести приклади. Тому підключимо до категорії «ідеал» категорію «історичний художній стиль». За приклад візьмемо «українське бароко» – стиль, засіб та призму бачення українців у XVII–XVIII століттях. Це чи не найбільш яскравий і виразний стиль у нашій культурі. Важливо й знаменно те, що він виріс і на теренах Західної Європи, і на нашому народному ґрунті, тобто має під собою глибоке коріння, потужний, принакний етико-естетичний суспільний ідеал. Прикладів «українського бароко» чимало: у кожному куточку України є церква в цьому стилі як народний духовний центр. Та не кажучи вже про значні пам'ятки, звернемо увагу навіть на найпростіше. Ось перед нашою уявою славетний орнамент на «Брамі Заборовського» (1747–1753 рр.) архітектора І. Шеделя на території Київської Софії. Це архітектурно-скульптурне диво із зображенням пластичних, гнучких рослинних гілок. Енергійні й пружні, вони виступають символами української незламності і волі, одвічного розвитку і непохитної усталеності. Перед нами, безумовно, етичний ідеал. Але наскільки ж останній більш дієвий, коли ми сприймаємо його, перебуваючи прямо перед Брамою і безпосередньо милуючись гармонією плинних ліній, ритмічним чергуванням кіл і перехресть, рясністю та одночасно логічністю малюнка тощо.

«Занурення» у ідеал українського бароко» зовсім не нівелює творчий потенціал особистості. Навпаки. Збагачує і тим дає поштовх для його подальшого розвитку, в тому числі, до «виходу» за межі даного ідеалу.

Так естетична яскрава почуттєвість безпосередньо, так би мовити, внутрішньо освітлює людську моральність і надає їй своєрідної духовної наочності, а отже, переконливості. До речі, стародавні греки у понятті «калокагатія» («калос» – «краса», «агатос» – «добро») не розводили естетичний і етичний ідеали. І яким би спрощенням не здавалися у наш прагматичний, скептичний та іронічний вік застосування принципу калокагатії (тобто того розуміння, ніби, наприклад, прекрасна людина є обов'язково доброю), все ж не можна заперечити його ролі у формуванні цілісної людини – в тому числі такої, що визнає правопорядок не інакше як внутрішньо притаманний кожній людині стан душі.

Зазначений напрям формування неподільності чуттєвості і раціональності у людини слугує суспільному ідеалу, омріяному Миколою Реріхом: «Должны быть украшены не только музеи, театры, школы и больницы, но и тюрьмы должны быть прекрасны. Тогда больше не будет тюрем...»⁴. Утопія? На жаль, так. Але не варто заперечувати, що даний шлях – дієвий для розвитку людської особистості.

Заради покращення результативності викладання дисципліни «Етика і естетика» для студентів факультету правознавства потрібно використовувати можливість об'єднуючого етико-естетичного курсу, вирішуючи конкретні проблеми діалектичної взаємодії двох наук – етики і естетики, зокрема:

а) проблему емоційного сприйняття матеріалу, а отже, його кращого розуміння;

б) проблему формування у свідомості студентів уявлення про морально-естетичні та правові задачі особистості саме як людини суспільної – такої, котра не тільки розуміє духовний світ індивідуальності, яка живе

поруч і по-своєму прагне до високого, а й відчуває важливість спільності поглядів, звичайно, за умов збереження власної свободи волевиявлення.

¹ Рерих Н. К. О вечном... – М. : Политиздат, 1991. – С. 341.

² Эстетика : Словарь / Под общ. ред. А. А. Беляева и др. – М. : Политиздат, 1989. – С. 413.

³ Мифы народов мира : Энциклопедия в двух томах / С. А. Токарев. – М.: Советская Энциклопедия, 1992. – Т. 2. – С. 460.

⁴ Рерих Н. К. Вказана праця. – С. 38.

Резюме

Кодьсва О. П. Проблеми викладання навчальної дисципліни «Етика і естетика» у юридичних вищих навчальних закладах.

У статті висвітлюються актуальні проблеми викладання дисципліни «Етика і естетика» у юридичних вищих навчальних закладах. Через неможливість всебічного розкриття даного проблемного поля у межах статті автор зосереджується лише на двох проблемах. Перша з них полягає у тому, яким чином «утримати» в одній навчальній дисципліні дві різні науки, щоб їх зв'язок постав не як зовнішній, а як органічний, внутрішній – такий, що наочно являє собою діалектичну взаємодію двох філософських дисциплін – етики і естетики. Рішення криється, зокрема, у плеканні людських емоцій, без яких немає ані успіху в навчанні, ані прогресу людства. Духовні емоції необхідні юристу як важливе знаряддя розуміння психології людини. Друга проблема пов'язана з формуванням у студента переконання в тому, що і етика, і естетика виховують не людину-індивідуаліста, а суспільну особистість, яка вміє і бажає досягати консенсусу у спілкуванні з іншими людьми. Це важливий аспект виховання майбутнього юриста. Дві зазначені проблеми і являють собою завдання пропонованої статті. Метою статті є сприяння покращенню результативності викладання дисципліни «Етика і естетика» у юридичних вищих навчальних закладах.

Ключові слова: етика, естетика, юридичний вищий навчальний заклад, емоційність, наочність, духовні емоції.

Резюме

Кодьсва Е. П. Проблемы преподавания учебной дисциплины «Этика и эстетика» в юридических высших учебных заведениях.

В статье освещаются актуальные проблемы преподавания дисциплины «Этика и эстетика» в юридических высших учебных заведениях. Из-за невозможности всестороннего раскрытия данного проблемного поля в рамках статьи автор сосредоточивается только на двух проблемах. Первая из них состоит в том, каким образом «удержать» в одной учебной дисциплине две различных науки, чтобы их связь предстала не внешней, а органичной, внутренней – наглядно проявляющей диалектическое взаимодействие двух философских дисциплин – этики и эстетики. Решение кроется, в частности, во возвращении человеческих эмоций, без которых нет ни успеха в учебе, ни прогресса человечества. Духовные эмоции необходимы юристу как важное орудие понимания психологии человека. Вторая проблема связана с формированием у студента убеждения в том, что и этика, и эстетика воспитывают не человека-индивидуалиста, а общественную личность, которая умеет и желает достигать консенсуса в общении с другими людьми. Это важный аспект воспитания будущего юриста. Две указанные проблемы являются задачами предложенной статьи. Цель статьи – содействие улучшению результативности преподавания дисциплины «Этика и эстетика» в юридических высших учебных заведениях.

Ключевые слова: этика, эстетика, юридическое высшее учебное заведение, эмоциональность, наглядность, духовные эмоции.

Summary

Kodyeva H. The problems of teaching discipline «Ethics and aesthetics» in universities of law.

The article deals with the actual problems of teaching the discipline «Ethics and Aesthetics» at universities of law. The author explicates only two problems because of the measures of the article. The first problem examines possibilities of coexistence of two different sciences in the measures of one united educational discipline. The point is: their union must be based not on external but on internal, essential connections, which evidently show dialectical interaction between two educational disciplines. The solution of this problem is, in particular, in training of human emotions. Without them there is no success either in education or in progress of human culture. A lawyer needs in spiritual emotions as an important instrument of understanding of human psychology. The second problem is connected with forming of student's conviction that both ethics and aesthetics bring up not an individual but a social human, which can achieve understanding between people and wants to do it. This is also an important aspect of lawyer to-be education. Those indicated problems are the tasks of this article. Its aim is assistance in improving of teaching the discipline «Ethics and aesthetics» in universities of law.

Key words: ethics, aesthetics, university of law, emotionality, obviousness, spiritual emotions.

Отримано 29.01.2013